Голубєва Неллі Юріївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного процесу, проф. кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМАГАЛЬНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Згідно ст. 12 ЦПК цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом.

Принцип змагальності – один з основних принципів цивільного судочинства, а забезпечення змагальності – одне з головних завдань судової реформи. Цей принцип створює необхідні умови для виявлення всіх обставин, що мають суттєве значення для справи, та винесення обґрунтованого рішення. Цивільний процес є змаганням осіб у доведенні перед судом своєї позиції (наявності порушеного права чи інтересу, що потребує захисту, або його відсутності).

Принцип змагальності передбачає, що учасники справи, якщо вони прагнуть отримати сприятливе рішення для себе чи осіб, на захист прав яких пред'явлений позов, зобов'язані повідомити всі суттєві для справи юридичні факти, пред'явити докази, здійснити інші процесуальні дії, що мають переконати суд у правоті цієї сторони. Сутність принципу змагальності полягає у тому, що кожна зі сторін пред'являє свої докази – позивач в обґрунтування своїх вимог, відповідач – в обґрунтування заперечень щодо них чи визнання вимог, а суд аналізує їх та робить свої висновки.

Процесуальна рівність сторін виступає умовою реалізації принципу змагальності, оскільки змагатися у відстоюванні своїх прав та інтересів сторони можуть лише в однакових правових умовах. З іншого боку, принцип процесуальної рівноправності сторін забезпечується змагальною формою судочинства, яка надає їм можливість в рівній мірі «змагатись» перед судом.

Змагальність у цивільному судочинстві полягає в такому: 1) дії суду залежать від вимог позивача й заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі заявлених сторонами вимог; 2) можливість вільного використання сторонами засобів доказування; 3) можливість для сторін брати участь у розгляді справи особисто або через представника; 4) кожна сторона самостійно доводить факти, що є обґрунтуванням її вимог і заперечень.

ЄСПЛ також визначає, що *принцип змагальності процесу полягає в тому, що кожна сторона має бути наділена правом відповісти на зауваження або документи, надані опонентом*. Так, згідно ЦПК позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування у *позовній заяві* (ст. 175 ЦПК), позивач

зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (ст. 177 ЦПК). Відповідач викладає заперечення проти позову у *відзиві,* до відзиву додаються докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, якщо такі докази не надані позивачем (ст. 178 ЦПК). Позивач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень і мотиви їх визнання або відхилення *у відповіді на відзив* (ст. 179 ЦПК). В свою чергу відповідач викладає свої пояснення, міркування і аргументи щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їх визнання або відхилення *у запереченні* (ст. 180 ЦПК).

Згідно ст. 81 ЦПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. До «випадків, встановлених цим Кодексом», про які мова йде у ч. 3 коментованої статті та ч. 1 ст. 81 ЦПК віднесено підстави звільнення від доказування, які перелічені у ст. 82 ЦПК (див. коментар).

Принцип змагальності, відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини, є невід'ємною частиною «права на суд». Вимога «змагальності» процесу відповідно до ст. 6 Конвенції передбачає наявність можливості бути поінформованим і коментувати зауваження або докази, представлені протилежною стороною, в ході розгляду. Крім того, невід'ємною частиною «права на суд» є право на «публічне слухання», що передбачає право на усне слухання і особисту присутність сторони в цивільному судовому процесі перед судом («Екбатані проти Швеції», п.п. 24-33); право на ефективну участь («Т. та V. проти Сполученого Королівства», п.п. 83-89). Стаття 6 Конвенції, головним чином, служить для визначення того, чи були надані заявнику достатні можливості викласти свою позицію і оскаржити докази, які він вважав недостовірними, а не для того, щоб оцінювати правильність або неправильність рішення, прийнятого національними судами («Каралевічус проти Литви») (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 01.06.2016 р. у справі № 6-1151цс16).

Цей принцип передбачає реальне покладення обов'язку з доказування обставин, що мають значення для справи, на сторін. А у випадку невиконання цього обов'язку чи у випадку неактивності у процесі, сторона може зазнати негативні наслідки у вигляді несприятливого для неї рішення.

Суд в силу принципу змагальності не повинен збирати докази самостійно. Згідно ч. 7 ст. 81 ЦПК суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених цим Кодексом (див. коментар до ст. 81).

Неактивна діяльність суду в процесі спонукає сторони до активної

процесуальної поведінки, що слугує справедливому, своєчасному та неупередженому вирішенню цивільних справ. Саме на сторони покладається відповідальність за повноту фактичного матеріалу, цим досягається мета держави якнайменше втручатися у сферу інтересів осіб та надається сторонам широке коло можливостей захищати свої права та інтереси.

Реалізація принципу змагальності передбачає суттєву зміну ролі суду в процесі доказування у цивільній справі. За влучним виразом англійських юристів: «суд мовчить», тобто тільки спостерігає, не приймаючи активну участь у процесі.

Згідно ч. 5 ст. 12 ЦПК суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: 1) керує ходом судового процесу; 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; 3) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом; 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Примітно, що зі статті про змагальність зникла згадка про те, що «суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи», хоча і конкретні дії, якими таке сприяння відбувалось залишились у тексту статті: суд роз'яснює учасникам судового процесу їх права та обов'язки, попереджає про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом. Хоча про повно і всебічно з'ясовані судом обставини є згадка у ч. 1 ст. 83, ч. 5 ст. 263, у ч. 1 ст. 294 ЦПК.

Згідно ч. 2 ст. 214 ЦПК головуючий відповідно до завдання цивільного судочинства керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи.

Гусаров Костянтин Володимирович,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДИСКУСІЙНІСТЬ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ПОНОВЛЕННЯ СТРОКУ НА АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ